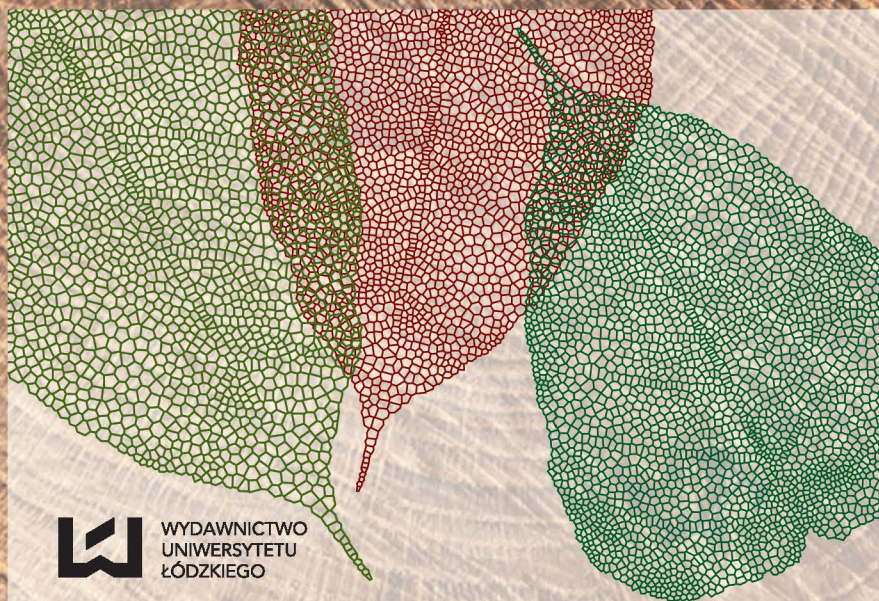

Obiektywny i subiektywny wymiar starości

pod redakcją
Elżbiety Dubas i Marcina Muszyńskiego

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

REFLEKSJE NAD STAROŚCIĄ • TOM 1

Obiektywny
i
subiektywny
wymiar
starości

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

REFLEKSJE NAD STAROŚCIĄ • TOM 1

Obiektywny
i
subiektywny
wymiar
starości

pod redakcją
Elżbiety Dubas i Marcina Muszyńskiego

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2016

Elżbieta Dubas, Marcin Muszyński – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Zakład Andragogiki i Gerontologii Społecznej, 91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

RECENZENCI

Jerzy Halicki, Zofia Szarota

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Dorota Stępień

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Magdalena Muszyńska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: Fotolia: © Leigh Prather; © beaubelle

© Copyright by Authors, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07197.15.0.K

Ark. wyd. 15,4; ark. druk. 15,375

ISBN 978-83-8088-010-8
e-ISBN 978-83-8088-011-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wstęp (Marcin Muszyński).....	9
-------------------------------	---

STAROŚĆ SUBIEKTYWNA I OBIEKTYWNA – WYBRANE KONTEKSTY

Elżbieta Dubas , <i>Refleksje nad starością. Obiektywny i subiektywny wymiar starości – wprowadzenie w debatę</i>	13
Marcin Muszyński , <i>Przegląd wybranych stanowisk dotyczących teorii gerotranscendencji</i>	23
Maria Łuszczynska , <i>Starość w kryzysie czy kryzys(y) starości? Społeczne znaczenie kryzysowej interpretacji starości</i>	37
Emilia Kramkowska , <i>Subiektywny wymiar problemu przemocy doświadczanej w rodzinie przez ludzi starych</i>	53

SPOŁECZNY OBRAZ STAROŚCI

Anna Gutowska , <i>Instytucjonalne i pozainstytucjonalne wsparcie seniorów – na przykładzie województwa łódzkiego</i>	73
Mirosław Górecki , <i>Wolontariat seniorów i dla seniorów</i>	91
Anna Rudnik , <i>Dzieci i młodzież wobec ludzi starych i starości – perspektywa pedagogiczna</i>	103
Małgorzata Dzięgielewska , <i>Tożsamość osób starszych w opiniach studentów</i>	119
Bartosz Mitkiewicz , <i>Starość w opiniach trzydziestolatków</i>	131

STAROŚĆ W PERSPEKTYWIE BIOGRAFICZNEJ

Monika Sulik , <i>Miejsce osób starszych w doświadczeniach biograficznych studentek i studentów – refleksje z badań</i>	145
Anna Szafranek , <i>Subiektywny wymiar starości w świetle „Roczników” Jana Długosza</i>	155
Katarzyna Buczek , <i>Twórcza starość Koftątaja</i>	167

Agata Szwech, *Subiektywny wymiar starości w świetle dzienników Haliny Semenowicz*..... 185

Dorota Sieroń-Galusek, *Doświadczenie starości i śmierci w dziennikach Sándora Máraiego*..... 193

Monika Kalinowska, *Głos Starych Poetów – późna twórczość liryczna w świetle wybranych teorii starzenia się*..... 203

STAROŚĆ I SAMOREALIZACJA

Renata Konieczna-Woźniak, *Starość czasem samorealizacji – subiektywne i obiektywne postrzeganie zjawiska*..... 221

Elżbieta Dubas, *Starość – darem, zadaniem i wyzwaniem. Rola aktywności i edukacji (wybrane wątki)*..... 233

CONTENTS

Introduction (Marcin Muszyński).....	9
SUBJECTIVE AND OBJECTIVE OLD AGE – SELECTED CONTEXTS	
Elżbieta Dubas , <i>Reflections on old age. Objective and subjective dimension of old age – launching the debate</i>	13
Marcin Muszyński , <i>Review of selected positions concerning gerotranscendence theory</i>	23
Maria Łuszczzyńska , <i>Ageing in the crisis or crises of ageing? Social meaning of aging in the light of crisis</i>	37
Emilia Kramkowska , <i>Subjective dimension of the problem of domestic violence experienced by the elderly</i>	53
SOCIAL IMAGE OF OLD AGE	
Anna Gutowska , <i>Institutional and non-institutional care for the elderly – on the example of the Lodz Voivodeship</i>	73
Miroslaw Górecki , <i>Volunteering seniors and for seniors</i>	91
Anna Rudnik , <i>Children and adolescents about old people and old age – pedagogical perspective</i>	103
Małgorzata Dzięgielewska , <i>The identity of older people in the opinion of students</i>	119
Bartosz Mitkiewicz , <i>Old age in the opinions of thirty</i>	131
OLD AGE IN THE BIOGRAPHICAL PERSPECTIVE	
Monika Sulik , <i>Students' biographical experience of old people – research reflection report</i>	145
Anna Szafrańek , <i>The Subjective Dimension of Old Age in the “Annals” of Jan Długosz</i>	155

Katarzyna Buczek , <i>Końtataj's creative old age</i>	167
Agata Szwech , <i>Subjective dimension of old age in the Halina Semenowicz's diaries</i>	185
Dorota Sieroń-Galusek , <i>The experience of senility and death in diaries Sándor Márai's</i>	193
Monika Kalinowska , <i>A Voice of the Old Poets – Late Lyrical Works in View of the Selected Theories of Ageing</i>	203
OLD AGE AND SELF-REALIZATION	
Renata Konieczna-Woźniak , <i>Old age as the time of self-realization – subjective and objective perception of the phenomenon</i>	221
Elżbieta Dubas , <i>Old age – a gift, a task and a challenge. The role of activity and education (selected issues)</i>	233

Wstęp

W ostatniej dekadzie można zaobserwować nasilone zainteresowanie badaczy zjawiskiem starzenia się i starości. Powstało wiele publikacji poświęconych tym zagadnieniom. Bezpośrednio jest to związane z obserwowanymi niekorzystnymi zmianami demograficznymi. Zwyczajowo uważa się, że proces starzenia się ma charakter indywidualny. Jednak w opracowaniach naukowych, oprócz jednostkowego, uwzględniany jest także kolektywny aspekt starzenia się. Kiedy liczba ludności w starszym wieku (60 lub 65 lat i więcej) wzrasta do poziomu powyżej 12% ogólnej liczby ludności, mówi się o demograficznej starości. Europa, w tym i Polska, już od wielu lat stoi w obliczu wyzwań związanych ze starzeniem się społeczeństwa. Zagadnienia te są przedmiotem dociekań wielu gerontologów.

Na polskim rynku wydawniczym istnieje zaledwie kilka czasopism o tej tematyce: „Gerontologia Polska”, „Biblioteka Gerontologii Społecznej Exlibris” oraz „Gerontologia Współczesna Alter Ego Seniora”. Z oczywistych względów czasopisma te nie są w stanie objąć wszystkich istotnych wątków obecnie poruszanych w pracach badawczych polskich gerontologów społecznych. Dlatego też istnieje silna potrzeba tworzenia kolejnych czasopism lub serii wydawniczych, na łamach których badacze mogliby systematycznie prezentować wyniki swoich badań. Właśnie takie uzasadnienie leży u podstaw powołania nowej serii wydawniczej „Refleksje nad Starością”. Inicjatywie tej przewodzą gerontolodzy społeczni związani z Uniwersytetem Łódzkim, którzy nawiązują do bogatej tradycji badań, jakie były prowadzone w tym obszarze m.in. przez Edwarda Rosseta, Aleksandra Kamińskiego czy Olgę Czerniawską.

Celem nowej serii wydawniczej „Refleksje nad Starością” jest stworzenie multidyscyplinarnego forum wymiany myśli, które ma upowszechniać dokonania środowiska naukowego w zakresie badań nad starością i starzeniem się. Seria dedykowana jest szerokiej społeczności badaczy, głównie zajmujących się gerontologią społeczną.

W ramach serii wydawniczej prezentowane będą oryginalne prace naukowo-badawcze, artykuły poglądowe oraz opracowania specjalne, przygotowywane na zamówienie Redakcji, dotyczące wybranych zagadnień z zakresu gerontologii społecznej.

Oddajemy do rąk Czytelników pierwszy tom nowej serii „Refleksje nad Starością” zatytułowany *Obiektywny i subiektywny wymiar starości* pod redakcją prof. Elżbiety Dubas i dr. Marcina Muszyńskiego. Tytułem tego tomu pragniemy zwrócić uwagę na to, co w starości jest oczywiste i empirycznie

weryfikowalne oraz na to, co jest trudne do wyrażenia i silnie zindywidualizowane. Zebrane teksty naukowe zostały podzielone na te, które poruszają wybrane konteksty starości obiektywnej i subiektywnej (autorstwa Elżbiety Dubas, Marcina Muszyńskiego, Marii Łuszczynskiej, Emilii Kramkowskiej), kolejne pięć tekstów (Anny Gutowskiej, Mirosława Góreckiego, Anny Rudnik, Małgorzaty Dzięgielewskiej, Bartosza Mitkiewicza) odnosi się do społecznego obrazu starości. Artykuły autorstwa Moniki Sulik, Anny Szafranek, Katarzyny Buczek, Agaty Szwech, Doroty Sieroń-Galusek i Moniki Kalinowskiej ukazują starość w perspektywie biograficznej. Tom zwieńczają dwa teksty (Renaty Koniecznej-Woźniak, Elżbiety Dubas) dotyczące szeroko rozumianej samo-realizacji.

Artykuły zawarte w niniejszym pierwszym tomie stanowią swoisty wstęp do „Refleksji nad Starością”, a także impuls do dalszej eksploracji zagadnień poruszanych w ramach szeroko pojętej gerontologii społecznej. Życzymy inspirującej lektury.

Marcin Muszyński
w imieniu Redaktorów tomu

**STAROŚĆ SUBIEKTYWNA I OBIEKTYWNA
– WYBRANE KONTEKSTY**

Elżbieta Dubas*

Refleksje nad starością. Obiektywny i subiektywny wymiar starości – wprowadzenie w debatę

Streszczenie. W tekście autorka zastanawia się, czym są refleksje nad starością i jakie mają znaczenie dla rozwoju wiedzy gerontologicznej oraz dla pomyślności praktyki starzenia się. Ukazuje początki takiego podejścia badawczego w gerontologii polskiej, a w szczególności w gerontologii społecznej i andragogice – geragogice. Bardziej szczegółowo koncentruje się na jednym z aspektów refleksji nad starością – jej obiektywnym i subiektywnym wymiarem, wskazując na wzajemne między nimi zależności.

Słowa kluczowe: starość, refleksje, obiektywny i subiektywny wymiar.

Reflections on old age. Objective and subjective dimension of old age – launching the debate

Summary. In this text, the authoress discuss: what are the reflections on old age, how important are they for development of gerontological knowledge and the prosperity of practice of aging. She shows the beginnings of such a research approach in Polish gerontology, especially in social gerontology, as well as andragogy – geragogy. Much attention is paid to one of the aspects of reflection on old age – its objective and subjective dimension and the mutual dependence between them.

Keywords: old age, reflections, objective and subjective dimension.

Wstęp

Refleksje nad starością są niewątpliwie ważnym zakresem debaty gerontologicznej prowadzonej przez badaczy gerontologów. Często podejmują je osoby zwyczajne, gdy dotyka je codzienność starości – ta aktualnie osobiście doświadczana lub ta obserwowana u innych i zbliżająca się.

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Zakład Andragogiki i Gerontologii Społecznej, 91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48, zaigs@uni.lodz.pl.

Refleksje nad starością

Co można mieć na uwadze, gdy mówimy o refleksjach nad starością? Refleksja, za *Popularnym słownikiem języka polskiego* (Dunaj, 2002, s. 582), to „myśl, głębsze zastanowienie, rozmyślanie nad czymś, analizowanie czegoś”. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* (Kopaliński, 1980, s. 825) podaje natomiast, że refleksja to „głębszy namysł, zastanowienie; myśl, wniosek, będące wynikiem, owocem rozmyślenia, medytacji”. Refleksja to więc z jednej strony wewnętrzna aktywność poznawcza (myślenie – reflektowanie) – pewien namysł, zaduma, poznawanie intelektualne, połączone często z doświadczeniem osobistym, w tym także emocjonalnym. To rozpoznawanie rozumem tego, co nas interesuje, niepokoi, intryguje; to również efekt tego namysłu, efekt rozmyślenia, w postaci myśli – nowej, inaczej skonstruowanej, pogłębionej itp. Reflektowanie (myślenie) przynosi refleksję (myśl) i pozwala na formułowanie nie tylko odpowiedzi, lecz także pytań. Pozwala na odnajdowanie nowych horyzontów i sposobów oglądu rzeczywistości, której namysł dotyczy. Refleksje łączy się z pogłębionym oglądem rzeczywistości, wnikliwością tego oglądu, swoistą medytacją nad danym zagadnieniem. Zdolność do refleksji jest cechą indywidualną i możliwą do ćwiczenia.

Gdy myślimy o refleksjach nad starością, mamy na uwadze szeroki wachlarz zagadnień, które wiążą się ze starością i starzeniem się, a dla badacza-gerontologa stanowią przedmiot badań.

W polskiej gerontologii kategoria językowa i poznawcza nazwana „refleksje nad starością” w sposób bezpośredni pojawiła się w latach 90. XX wieku jako tytuł międzynarodowej konferencji gerontologicznej i pokonferencyjnej publikacji *Refleksje nad starością – aspekty społeczne, edukacyjne i etyczne* (Dzięgielewska, 1992). Konferencja ta odbyła się w Łodzi, została zorganizowana przez Zakład Oświaty Dorosłych i Polskie Towarzystwo Gerontologiczne Oddział w Łodzi, pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Olgi Czerniawskiej, w dniach 12–13 czerwca 1992 roku. Początek myślenia o problemach starości w kategorii refleksji nad starością pochodzi od dr. Józefa Marcza, honorowego członka PTG, który, sam będąc w wieku senioralnym, chętnie snuł rozważania poparte własnym doświadczeniem, nad, jak to określił, wątkami filozofii życia starego człowieka (Marczak, 1992b, s. 153). We wskazanym tomie także inne teksty dotyczyły ważkich dla gerontologicznych refleksji zagadnień, takich jak: czas i jego wymiary (praca Olgi Czerniawskiej), cierpienie (Jana Helandera), rodzina (Barbary Tryfan), dziadkowanie (Zuzanny Małeckiej), rozmowa (Kazimierza Zawadzkiego), samotność (Brygidy Butrymowicz, Anny Kotlarskiej-Michalskiej, Elżbiety Dubas). Ponadto wiele innych rozważań włączono w szerokie zagadnienie, za jakie uznano miejsce człowieka starszego w społeczeństwie XXI wieku.

Kolejnym ważnym opracowaniem, które również w sposób bezpośredni odniosło się do kategorii „refleksje nad starością”, była księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Wojciechowi Pędichowi w 80. rocznicę jego urodzin

i 55. rocznicę jego pracy naukowej – **Zostawić ślad na ziemi** (Halicka, Halicki, 2006). Jeden z rozdziałów tej pracy nosi tytuł *Refleksje nad starością* i zawiera opracowania dotyczące: starości w literaturze (Lucyny Aleksandrowicz-Pędich), starości w filozoficznych rozważaniach nad tożsamością (Beaty Bugajskiej), wartości w życiu człowieka starego (Leona Dyczewskiego), mądrości zawartej w refleksji Heleny Radlińskiej, a dotyczącej wychowania człowieka (Elżbiety Dubas), mitów odnoszonych do ludzi starych (Joanny Staręgi-Piasek), skrajnych postaw wobec starości typu piękny umysł lub kidult (Jolanty Twardowskiej-Rajewskiej) oraz propozycji zasad dobrego starzenia się (Zbigniewa Woźniaka).

Idąc tropem „refleksji nad starością”, warto zwrócić uwagę na zawartość treściową jednego z ostatnich podręcznikowych opracowań dotyczących starości i starzenia się. Stanisława Steuden (2011) w kilku rozdziałach swej książki pt. **Psychologia starości i starzenia się** odnosi się do kwestii, które łączą się z pogłębionym namysłem nad starością. Należy zaliczyć do nich psychobiograficzne podejście do starości (rozd. 6), mądrość życiową (rozd. 7), różne wymiary doświadczenia starości – godność, jakość życia, przystosowanie do starości, postawę wobec starości (rozd. 9) oraz egzystencjalny wymiar starości – doświadczanie czasu, choroba i cierpienie, śmierć, religia (rozd. 10). Referowane przez autorkę refleksje poparte są wynikami badań empirycznych z zakresu psychologii.

Warto też odnotować geragogiczny wątek refleksji nad starością podejmowany w bezpośredniej formie przez **Elżbietę Dubas** (2004, 2012, 2013). Uwypukla on związek między starością, aktywnością, uczeniem się i rozwojem, wskazuje na znaczenie kształtowania na przestrzeni całego życia właściwych postaw wobec starości własnej i innych, traktowania starości jako wartości, dorabiania się właściwej „filozofii” wobec życia i starości oraz osiąganie „sztuki starzenia się” jako efektu działań edukacyjnych i samorozwojowych.

Niewątpliwie bogata i wielowątkowa jest paleta zagadnień, jakie pojawiają się, gdy badacze snują refleksje nad starością. Cechą charakterystyczną tych refleksji jest często próba docierania do istoty starości, jej sensu i egzystencjalnego znaczenia. Refleksje nad starością mogą być równocześnie refleksją nad konkretnym działaniem w konkretnej rzeczywistości – refleksją nad starością mniej lub bardziej opartą o realia życia, prowadzoną przed, w trakcie i po działaniu (**refleksyjny praktyk**). Refleksje nad starością często mają podłoże w rozważaniach filozoficznych, teologicznych, pedagogicznych, opierają się na analizie literatury pięknej czy dzieł sztuki. Refleksje te nie zawsze są poparte badaniami empirycznymi, ale mogą zachęcać do takich badań. Refleksje nad starością często też wynikają z badań empirycznych, doświadczeń klinicznych, są ich następstwem i dopełnieniem (**refleksyjny badacz**). Refleksje nad starością często wykraczają również poza warstwę obiektywną – bywają myślową spekulacją, opierającą się czasem o genialne intuicje uczonych, umiejętnie łączących wiedzę o przeszłości z aktualną sytuacją i przewidywaną przyszłością (**uczony myśliciel**).

Refleksje nad starością mogą być też marzeniem, wizją, utopią, stymulującą do zmian, wskazującą kierunki, inspirującą tak badaczy, jak i praktyków. Podsumowując, refleksję teoretyczną o charakterze spekulacji myślowej prowadzi uczony – myśliciel, refleksję w kontekście badań empirycznych – refleksyjny badacz oraz refleksje nad działaniem (przed, w trakcie i po) realizuje refleksyjny praktyk. Refleksje nad starością można więc „uprawiać” w kontekście różnych zagadnień dotyczących starości oraz z różnych perspektyw ich oglądu.

Obiektywny i subiektywny wymiar starości

Snując refleksje nad starością, można dostrzec jej obiektywny i subiektywny wymiar. Starość bowiem to nie tylko to, co oczywiste, namacalne, zweryfikowane empirycznie, zobrazowane wskaźnikami liczbowymi, lecz także to, co ulotne, trudne do wyrażenia i uchwycenia, zindywidualizowane. Starość jest zjawiskiem biologicznym i społeczno-kulturowym, ale jest również jednostkowym losem ludzkim. Obok więc zdiagnozowanych ogólnych tendencji opisujących ludzką starość (w aspekcie biologicznym, demograficznym, kulturowym, społecznym, prawnym, psychologicznym, edukacyjnym, biograficznym itp.) współwystępują indywidualne doświadczenia starości i z perspektywy jednostki te wydają się mieć zasadnicze znaczenie. To one nie poddają się próbom pełnego rozpoznania, pełnej obiektywizacji.

Obiektywny wymiar starości oznacza wiedzę o starości w znacznym stopniu udokumentowaną, zobiektywizowaną, np. poprzez badania empiryczne, najczęściej (choć nie tylko) prowadzone w podejściu ilościowym, z wykorzystaniem miar statystycznych, diagnoz laboratoryjnych, badań klinicznych itp. (**wiedza o starości jako efekt badań naukowych**). Obiektywny wymiar starości to też starość, jaką dostrzega się powszechnie – starość „uogólniona”, często obecna w społecznych stereotypach wieku, w wiedzy potocznej, nieujętej w rygor naukowości, bazującej na codziennych schematach myślowych, wynikających z procesów socjalizacji związanej z wiekiem (**wiedza o starości jako efekt socjalizacji**). Taka starość nie wydaje się jednak w pełni prawdziwa, stąd pojawia się pytanie o jeszcze inny jej wymiar – subiektywny wymiar starości (**wiedza o starości jako efekt jednostkowego doświadczenia biograficznego**).

Subiektywny wymiar starości to wiedza o starości często intuicyjna, często nie jest poparta „twardymi” danymi empirycznymi ze względu na charakter rzeczywistości, której badania miałyby dotyczyć. To wiedza wyprowadzona z osobistego indywidualnego doświadczenia życiowego, wiedza *implicite*. Jej wartość kształtuje się i sprawdza w jednostkowym życiu.

W miarę poszerzania się pola badań nad rozwojem człowieka dorosłego dostrzeżono dość szybko, obok obiektywnego, także subiektywny wymiar doświadczenia starości. Początki takiego myślenia o starości można odnaleźć

w latach 30. XX wieku w badaniach **Charlotty Buhler** (1999). Autorka uka-zała życie człowieka w trzech ząębających się planach: biologiczno-behawiorystycznym, na który należy patrzeć „obiektywnym okiem biologa”; „przeżyciowym”, czyli subiektywnym, rozumianym jako „jednostkowe przeżycia i doświadczenia, będące także efektem dokonywania przez człowieka wyborów, a odzwierciedlające się w faktach biograficznych oraz w planie „dzieł” rozumianych jako dokonania czy osiągnięcia życiowe, rezultaty, które, zdaniem autorki, można ujmować zarówno ilościowo, jak i jakościowo (Rzepa, 1999; Buhler, 1999, s. 15–19). Buhler (1999, s. 35), przyjmując takie trzy zakresy biegu życia, prezentuje go w sposób całościowy, zwracając uwagę na pionierski charakter takiego ujęcia: „Należy jeszcze wspomnieć, że badania te nie są pierwszymi, które z psychologicznego punktu widzenia zajmują się problematyką biegu ludzkiego życia, chociaż są pierwszymi zajmującymi się biegiem życia jako całością” (Buhler, 1999, s. 36). Zauważa:

Jednakże, gdy planujemy rzeczywiste studium ludzkiego biegu życia, obiektywne dane nie są wystarczające. [...] Jednak to wszystko daje jedynie niepełny obraz ludzkiego życia. Dla tego, do czego zmierza człowiek i co osiąga, interesujące są nie tylko zewnętrzna ekspansja i restrykcja, lecz także subiektywne nastawienie. W wielu przypadkach nawet same fakty nie są jednoznaczne (Buhler, 1999, s. 107–108).

Można więc przyjąć, że dostrzeżenie, obok obiektywnego, także subiektywnego wymiaru ludzkiego życia, w tym również wymiaru starości, która jest etapem ludzkiego życia, sprzyja jego holistycznemu ujęciu, a poprzez to najprawdopodobniej jego pełniejszemu rozpoznaniu i zrozumieniu.

Subiektywny i obiektywny wymiar starości są dziś powszechnie spostrzegane przez badaczy gerontologów, w szczególności psychologów i andragogów. Wcześniej został zauważony ten aspekt w odniesieniu do stanu zdrowia. **Maria Susułowska** (1989, s. 97) wprost zwróciła uwagę na subiektywną i obiektywną ocenę stanu zdrowia, odwołując się także do badań zagranicznych: „Osobnym zagadnieniem, dość szeroko ostatnio dyskutowanym w gerontologii, jest problematyka obiektywnej oceny zdrowia przez lekarzy w porównaniu z subiektywnym poczuciem zdrowia czy choroby, dokonanym przez pacjenta”. Zauważoną w badaniach już w latach 60. XX wieku (Saczuk cyt. za: Lehr, zob. Susułowska, 1989, s. 97) tendencję osób starszych do oceniania swego zdrowia jako „średniego”, wiąże Susułowska (1989, s. 98) z tendencją człowieka do uśredniania. Inny bardzo znamieny obszar refleksji i badań gerontologicznych, który uwypukliła Susułowska, dotyczył zadowolenia z życia i bilansu życiowego, związanych przecieź z subiektywnymi ocenami, w tym także z jakże ulotnym poczuciem bycia szczęśliwym. Należy podkreślić, że psychologiczne badania nad procesami starzenia się i starością niewątpliwie dotyczą rozlicznych aspektów osobowości, które wymykają się jedynie obiektywnej ocenie. Susułowska (1989, s. 146 i n.) zwraca uwagę np. na obraz samego siebie czy doświadczenie lęku. W nowszym podręczniku z zakresu psychologii starzenia się i starości **Stanisława Steuden** (2011)

wypukła liczne kwestie, które same w sobie wymagają też subiektywnych ocen i są wyrazem jednostkowych doświadczeń (takie jak: mądrość życiowa, godność, jakość życia, doświadczenie czasu, choroby i cierpienia, śmierci oraz doświadczenia religijne, o czym wyżej)¹.

W badaniach gerontologicznych realizowanych przez andragogów należy podkreślić silne uwypuklenie subiektywnego wymiaru (życia w) starości w podejściu biograficznym zapoczątkowanym przez Olgę Czerniawską i kontynuowanym przez jej uczennice (Elżbietę Dubas², Joannę Stelmaszczyk, Elżbietę Woźnicką, Katarzynę Wypiorczyk). Należy też odnotować wyraźnie subiektywny wymiar starości wynikający z badań empirycznych Jerzego Halickiego, który ukazuje 14 różnych typów doświadczania starości przez badane osoby (Halicki, 2010).

Z punktu widzenia współczesnej gerontologii, w szczególności gerontologii społecznej, trudno ustalić (chyba że arbitralnie) jedynie obiektywne aspekty życia w starości. Zazwyczaj obiektywnym jest to, co manifestuje się na zewnątrz i co daje się obserwować i zmierzyć. Dlatego najwcześniej i najczęściej w gerontologii badane były zachowania, aktywność ludzi starszych. Obiektywizacji podlegała także starość z perspektywy makrospołecznej, w tym także w zakresie funkcjonowania instytucji na rzecz ludzi starszych. Niewątpliwie w tym kontekście zawsze nasuwa się wątpliwość dotycząca rzetelności i trafności stosowanych procedur badawczych, w tym możliwości precyzyjnej obserwacji i standaryzacji użytych miar. Wątpliwością równie ważną jest kwestia pozyskiwania, uogólniania i interpretacji uzyskanych wyników. Wydaje się, że wszystkie przejawy życia w starości, choć niewątpliwie często stymulowane z zewnątrz, „przechodzą” przez wewnętrzny świat człowieka, przez jego osobisty, subiektywny odbiór. W czasie nasilenia się tendencji podmiotowych we współczesnych społeczeństwach wyraźniej akcentowane jest też znaczenie owego subiektywnego odbioru rzeczywistości. Jednostce we współczesnym demokratyzującym się świecie przyznaje się większe prawo do podmiotowości, a aspekty psycho-duchowe osobowości zyskują znaczenie i często decydują o odbiorze świata zewnętrznego oraz sposobie bycia w tym świecie. Tym samym subiektywny odbiór świata wywiera (ma prawo wywierać) silniejszy wpływ na przebieg jednostkowego życia.

Powiązania między obiektywnym i subiektywnym wymiarem starości są dziś w badaniach gerontologicznych bardzo widoczne. Poniżej kilka przykładów:

– aktywność – niegdyś ilościowo badana aktywność zewnętrzna jako wykonywane czynności, podejmowane zadania, dziś uwzględnia się także aktywność wewnętrzną, a więc świat myśli, uczuć, procesy podejmowania decyzji;

¹ Podobne zagadnienia uwypukła Piotr Oleś, odnosząc się do kwestii dotyczących dojrzewania i rozwoju osobowości (Oleś, 2011, rozdz. 7, 8, 9).

² Jeden z pierwszych tekstów na ten temat nosił tytuł *Subiektywny wymiar życia w starości* (Dubas, 1990).

– role życiowe – obiektywnie ich repertuar i zakres to wynik potrzeb społecznych i oczekiwań socjalizacyjnych, subiektywnie związane z poczuciem własnej tożsamości, poczuciem satysfakcji życiowej;

– zdrowie – obiektywne standaryzowane wskaźniki diagnozują zdrowie i chorobę, ale także uwzględniana jest samoocena stanu zdrowia dokonywana przez pacjenta/osobę badaną. Obie oceny często są uwzględniane w badaniach społecznych, niekiedy jednak ocena subiektywna jest dla badacza szczególnie ważna, np. w badaniach biograficznych;

– sytuacja materialna – obiektywne wskaźniki diagnozują np. stan posiadania, a z drugiej strony subiektywną ocenę sytuacji materialnej. „Dobra” sytuacja materialna dla każdego badanego może oznaczać coś innego;

– sytuacje trudne – obiektywne obserwowane obciążenia, jakich doświadcza badana osoba, np. w wyniku kataklizmu naturalnego (zniszczony dorobek całego życia), z drugiej zaś strony próba uchwycenia doznań wewnętrznych, związanych z tą sytuacją (cierpienie, uczucie bezsilności, złość, ale także doszukiwanie się pozytywnych stron w przeżytych doświadczeniach – czasami dopiero po latach);

– bilans życia – to obiektywne wytwory aktywności jako dzieła w szerokim tego słowa znaczeniu oraz subiektywna ocena własnego życia, poczucie zadowolenia z życia, poczucie szczęścia;

– czas – obiektywny, mierzony ustalonymi społecznie miarami, adekwatnie do jego zakresu i funkcji, z perspektywy subiektywnej to jednostkowy odbiór czasu, poczucie jego upływu, znaczenie i sens czasu, także z perspektywy biograficznej;

– edukacja – obiektywne etapy edukacji (szkoły itp.), wskaźniki osiągniętego poziomu wykształcenia w formie certyfikatów, dyplomów itp. oraz subiektywne poczucie znawstwa, mądrość życiowa, osobiste doświadczenia edukacyjne, potrzeby i motywacje uczenia się;

– zainteresowania – obiektywnie manifestują się np. jako hobby, z drugiej strony to też emocje i myśli związane z podejmowanym i realizowanym zainteresowaniem, przyczyny i korzyści, także wewnętrzne, wynikające z tej aktywności.

Niewątpliwie można przyjąć, że pewne obszary życia człowieka starszego są mniej lub bardziej obiektywne lub subiektywne niż inne. Wydaje się, że do „bardziej” obiektywnych wymiarów starości należą: zewnętrzne uwarunkowania życia, uwarunkowania fizjologiczne procesu starzenia się, zewnętrzna aktywność – rozwojowa, edukacyjna, zawodowa, rodzinna itp., typowe zadania rozwojowe, efekty działań. Do „bardziej” subiektywnych wymiarów starości zaliczyć można np. postawy wobec starości, emocjonalny wymiar życia w starości, doświadczenia egzystencjalne (śmierć, choroba, cierpienie, osamotnienie), fenomen czasu, odczuwane motywacje i potrzeby. Subiektywny odbiór starości wynika ponadto z czynników różnicujących poszczególnych ludzi, całe kohorty społeczne oraz pokolenia i narodowości. Należą do nich np. płeć, wiek, narodowość, odmienności kulturowe, wyznanie, wykształcenie, sytuacja

materialna, pozycja społeczna, sytuacja rodzinna i zawodowa, stan zdrowia i inne, ale także cechy osobowościowe, osobiste doświadczenia życiowe, nastawienie wobec życia, umiejętność radzenia sobie w trudnościach, stopień refleksyjności itp. Niektóre z tych cech uświadomione zostały jako „formujące” ów subiektywny wymiar życia w starości (por. Dubas, 1990).

W pewnym stopniu można przyjąć, że w każdym człowieku, w zależności od jego osobistych cech i wpływów społeczno-kulturowych, którym podlega, różnorako umiejscawiają się relacje między tym, co obiektywne a tym, co subiektywne. W tym kontekście można wyznaczyć trzy typy tych relacji i zarazem trzy typy sterowności człowieka:

1) człowiek zewnętrzny – sterowany z zewnątrz, **reaktywny** – odpowiadający swym zachowaniem na czynniki zewnętrzne, zdominowany w swych działaniach, sposobie myślenia i odczuwania przez świat zewnętrzny – jego otoczenie. Kierowany procesami socjalizacji, inkulturacji i wychowania. To człowiek ulegający autorytetom, w małym stopniu podejmujący samodzielną refleksję – często nierefleksyjny. W tym przypadku rola czynników obiektywnych, „organizujących” życie człowieka jest decydująca;

2) człowiek wewnętrzny – sterowany w głównej mierze przez własny świat wewnętrzny. To człowiek podmiotowy i samostanowiący, w dużej mierze wolny w swych wyborach, **refleksyjny** i odczuwający. Jego świat myśli i uczuć formuje w znacznej mierze jego bycie w świecie. Jego świat życia jest bardzo zindywidualizowany. Procesami kształtującymi jego osobowość i bycie w świecie są procesy samorozwoju i autoedukacji (samokształcenia i samowychowania). Własna aktywność wewnętrzna jest wyrazista i posiada prymat nad aktywnością zewnętrzną. Czynniki subiektywne wyraziście wpływają na odbiór świata i doświadczanie własnego życia;

3) człowiek zewnętrzno-wewnętrzny – świat zewnętrzny odbija się w jego aktywnym i podmiotowym świecie wewnętrznym. Świat wewnętrzny ma wpływ na formowanie postaw wobec świata, ludzi i siebie samego. Między światem zewnętrznym i wewnętrznym istnieje zwrotność. Procesy inkulturacji, socjalizacji i edukacji „przechodzą” przez pryzmat twórczej, aktywnej i samostanowiącej samoświadomości. Człowiek jest tu bytem **reaktywno-refleksyjnym**. Czynniki obiektywne i subiektywne łączą się i współwystępują, trudno jest je wyizolować, tworzą pewien dynamiczny całościowy system wpływów i reakcji.

Takie ujęcie istoty człowieka to jedna z propozycji wyjaśniania jego holistycznej natury. To próba uchwycenia tego, co różne, lecz łączone w psycho-fizyczno-duchowej jedności człowieczeństwa. To próba ważenia relacji między światem zewnętrznym a światem wewnętrznym i podkreślenia znaczenia tych obu wymiarów funkcjonowania człowieka. Trzeba mieć jednak świadomość, o czym wyżej, że ważności owych światów są wynikiem także aktualnych wpływów kulturowo-cywilizacyjnych, a w tym ideologicznych i edukacyjnych.

Zakończenie

Czy potrzebna jest refleksja nad starością? Niewątpliwie tak. Starość, choć jest już stosunkowo dobrze (po)znana, ale zarazem jest wciąż nieznana (Dubas, 2013). Cały czas dostarcza ona bowiem wielu pytań i wątpliwości. Trzeba stwierdzić, że nowoczesne społeczeństwa nie radzą sobie z nią dobrze. Refleksja nad starością, a więc pogłębiony nad nią namysł, może pozwolić na twórcze przekraczanie dotychczasowej wiedzy o starości, często schematycznej i stereotypowej. Może też pomóc w „odnajdywaniu” nowych, bardziej optymalnych i przyjaznych człowiekowi dróg starzenia się, co uczyni starość bardziej pomyślną.

Bibliografia

- Buhler Ch., 1999, *Bieg życia ludzkiego*, PWN, Warszawa.
- Czerniawska O., 2000, *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź.
- Czerniawska O., 2007, *Szkice z andragogiki i gerontologii*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź.
- Czerniawska O., 2011, *Nowe drogi w andragogice i gerontologii*, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź.
- Dubas E., 1990, *Subiektywny wymiar życia w starości*, [w:] J. Staręga-Piasek, B. Synak (red.), *Společne aspekty starzenia się i starości*, Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego, Warszawa.
- Dubas E., 2004, *Starość w perspektywie rozwoju, duchowości i edukacji. Geragogiczny przyczynek do refleksji nad starością i starzeniem się człowieka*, [w:] E. A. Wesołowska (red.), *Człowiek i edukacja. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Pótturzyckiemu*, Wydawnictwo Naukowe Novum, Płock.
- Dubas E., 2012, *Sztuka starzenia się – uczenie się starości. Kontekst andragogiczny*, „Biblioteka Gerontologii Społecznej”, nr 1.
- Dubas E., 2013, *Starość znana i nieznana – wybrane refleksje nad współczesną starością*, „Rocznik Andragogiczny”, t. 20.
- Dunaj B. (red.), 2002, *Popularny słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Wilga, Warszawa.
- Dzięgielewska M. (red.), 1992, *Refleksje nad starością – aspekty społeczne, edukacyjne i etyczne*, Międzywydziałowy Zakład Technicznych Środków Nauczania Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Halicka M., Halicki J. (red.), 2006, *Zostawić ślad na ziemi księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Pędichowi w 80. rocznicę urodzin i 55. rocznicę pracy naukowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Halicki J., 2010, *Obrazy starości rysowane przeżyciami seniorów*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Kopaliński W., 1980, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Marczak J., 1992a, *Osiągnięcia życiowe w świadomości ludzi starych*, [w:] M. Dzięgielewska (red.), *Refleksje nad starością – aspekty społeczne, edukacyjne i etyczne*, Międzywydziałowy Zakład Technicznych Środków Nauczania Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Marczak J., 1992b, *Wątki filozofii życia człowieka starożytności*, [w:] M. Dzięgielewska (red.), *Refleksje nad starością – aspekty społeczne, edukacyjne i etyczne*, Międzywydziałowy Zakład Technicznych Środków Nauczania Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Oleś P. K., 2011, *Psychologia człowieka dorosłego. Ciągłość – zmiana – integracja*, PWN, Warszawa.
- Rzepa T., 1999, *Przedmowa do wydania polskiego*, [w:] Ch. Buhler, *Bieg życia ludzkiego*, PWN, Warszawa, s. 7–23.
- Studen S., 2011, *Psychologia starości i starzenia się*, PWN, Warszawa.
- Susułowska M., 1989, *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa.

Marcin Muszyński*

Przegląd wybranych stanowisk dotyczących teorii gerotranscendencji

Streszczenie. Celem artykułu jest krótki przegląd wybranych stanowisk dotyczących teorii gerotranscendencji. Autor przedstawia zbiór założeń oraz terminologiczną siatkę teorii gerotranscendencji wraz z twierdzeniami. Ostatecznie, w centrum rozważań znajdują się wybrane stanowiska oceniające teoretyczny dorobek Larsa Tornstama.

Słowa kluczowe: teoria gerotranscendencji, Lars Tornstam, gerontologia społeczna.

Review of selected positions concerning gerotranscendence theory

Summary. The purpose of this article is a brief overview of selected positions concerning gerotranscendence theory. The author presents a set of assumptions as well as a set of concepts with statements. Finally, the selected positions which evaluate the theoretical outputs of Lars Tornstam attract the main attention.

Keywords: gerotranscendence theory, Lars Tornstam, social gerontology.

Wstęp

Mimo rosnącego zainteresowania zagadnieniem duchowości jest zaskakująco niewiele badań oraz opracowań na gruncie gerontologii dotyczących tego obszaru doświadczania starości. Przykładem może być teoria gerotranscendencji, która w Polsce w niewielkim stopniu jest wykorzystywana jako interpretacyjna rama dla przeprowadzonych badań. Być może dlatego, że perspektywa ta nadal nie jest dość dobrze znana polskiemu czytelnikowi, tak jak klasyczne teorie starzenia się – teoria aktywności oraz teoria wycofania. Dotychczasowe analizy oraz próby oceny teorii gerotranscendencji przeprowadzone zostały w Polsce przez Jerzego Halickiego (2006), Stanisławę Steuden (2011) oraz Małgorzatę Malec (2012). Istnieje także grupa autorów wzmiankująca bądź odnosząca się w swoich badaniach do tej teorii (m.in.

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Zakład Andragogiki i Gerontologii Społecznej, 91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48, mlodziako@go2.pl.

Mroczkowska, 2005; Młynarska, 2008; Stelcer, 2009; Dubas, 2013; Brudek, 2014). Stosunkowo niewielkie doświadczenia polskich badaczy z teorią gerotranscendencji skutkują ograniczoną możliwością formułowania krytycznych uwag pod jej adresem. Zdecydowana większość sądów wyrosła na gruncie skandynawskiej gerontologii, skąd pochodzi Lars Tornstam, autor omawianej teorii. Oceny te nie były jeszcze w Polsce przedmiotem odrębnego opracowania. Zatem celem niniejszego artykułu jest przegląd wybranych krytycznych stanowisk dotyczących teorii gerotranscendencji. Tego typu wiedza może przyczynić się do bardziej świadomego wykorzystania tej perspektywy przez innych badaczy jako ram interpretacyjnych dla zgromadzonych wyników badań empirycznych.

Na początku zaprezentowane zostaną odrębne zbiory założeń ontologicznych, wokół których budowana jest wiedza na temat starości i starzenia się. Przedstawiona zostanie paradygmataczna zmiana. L. Tornstam (1992, s. 318–326) określa ją przejściem od materialistycznej i racjonalnej wizji procesu rozwoju człowieka, w kierunku bardziej kosmicznej i transcendentnej, związanej ze zwiększeniem poziomu satysfakcji życiowej. W dalszej części omówione będą twierdzenia wraz z siatką pojęć teorii gerotranscendencji. Ostatecznie, w centrum rozważań znajdują się wybrane stanowiska oceniające teoretyczny dorobek Tornstama.

Umiejscowienie teorii gerotranscendencji – od obiektywnych do subiektywnych wskaźników starzenia się i starości

Jedną z pierwszych kategorii analitycznych jest umiejscowienie teorii. Należy przez to rozumieć podanie źródła jej pochodzenia. Chodzi tu o wskazanie zbioru założeń, na których spoczywa dana teoria.

Pomimo że w ostatnich dekadach doszło do trzech zwrotów w badaniach gerontologicznych – zwrotu krytycznego (*critical turn in social gerontology*)¹,

¹ Zdaniem Carroll L. Estes i Briana R. Grossmana (2007, s. 129–133) zwrot krytyczny pojawił się z końcem lat 70. oraz początkiem lat 80. XX wieku. W Stanach Zjednoczonych rozwijany był przez Carroll Estes, Laurę Katz Olson i Jilla Quadagno, w Kanadzie przez Johna Mylesa i Victora Marshalla, a w Europie przez Petera Townsenda, Alana Walkera, Chrisa Phillipsona i Anne Marie Guillemard. Podejście to było odpowiedzią na rozprzestrzeniający się w gerontologii społecznej interakcjonizm symboliczny, perspektywę biegu życia oraz konceptualizację takich pojęć, jak wycofanie, satysfakcja życiowa i zależność, które zdaniem gerontologów krytycznych ujmowały zjawisko starzenia się w sposób fragmentaryczny. Prace gerontologów krytycznych inspirowane były pracami radykalnych gerontologów politycznej gerontologii, moralnej ekonomii starzenia się, kulturowej i humanistycznej gerontologii, a także politycznej ekonomii wieku. Podejście to analizuje skutki obecności w gerontologii społecznej modelu scjentyfistycznego, poszukującego prawd obiektywnych i faktów społecznych w późnej dorosłości. Uważając, że wiedza na temat starości jest społecznie konstruowana, gerontologia krytyczna zwraca uwagę, że wiek, wykształcenie i pochodzenie jest źródłem nierówności społecznej.

zwrotu performatywnego (*performative turn in social gerontology*)² oraz zwrotu narracyjnego (*narrative turn in social gerontology*)³, zdecydowana większość projektów badawczych dotyczących starzenia się i starości prowadzona jest w odniesieniu do światopoglądu pozytywistycznego. Światopogląd ten zakłada m.in. istnienie praw oraz zjawisk, które można odkryć, przewidywać i kontrolować. Rzeczywistość społeczna redukowana jest do elementarnych części składowych, które stosunkowo łatwo można poddać weryfikacji. Wiedzę tworzą dane oraz dowody uzyskane na podstawie udokumentowanych badań. Niezwykle istotna jest trafność i rzetelność, będąca główną cechą wiarygodności badania. Stosowane jest podejście ilościowe, które najczęściej jest wykorzystywane do testowania teorii. Nauka w tym podejściu jest systemem wiedzy zorientowanej na kontrolę rzeczywistości. W odniesieniu do badań nad starością i starzeniem się światopogląd pozytywistyczny najlepiej wyraża się w teorii aktywności⁴ oraz teorii roli. Są one także pochodną zbioru pożądanych społecznych wartości, charakterystycznych dla okresu średniej dorosłości, tj. produktywności, efektywności i niezależności, co pozwala np. na sklasyfikowanie sposobów starzenia się na normalne, patologiczne oraz pomysłne. Zdaniem Tornstama (2005, s. 21–22) w społeczeństwach

² Zwrot performatywny pojawił się w naukach społecznych w latach 90. XX wieku. Pojęcie „performatywność” zostało wprowadzone do socjologii przez Judith Butler. Oznacza sposób konstrukcji płci kulturowej poprzez nieustanne jej odtwarzanie. W gerontologii społecznej teoria performatywna wskazuje, że identyfikacja ze względu na wiek uformowana jest i utrwalona poprzez nieustanne powtarzanie zachowań związanych z wiekiem chronologicznym oraz etapem rozwoju, na którym człowiek aktualnie się znajduje. Odgrywanie roli poddawać można modyfikacjom. Performatywny zwrot kieruje uwagę na zrozumienie działań jednostki.

³ Związany jest z postmodernistyczną rekonstrukcją starości. Perspektywa postmodernistyczna zwraca uwagę na złożoność relacji kultury, starzejącego się ciała i kontekstu społecznego mającego istotny wpływ na kształtowanie doświadczenia jednostek w biegu życia. Nurt ten bazuje na metaforze – życie jako opowiadanie. Celem tego podejścia jest zrozumienie fenomenu starości wyrażone w opowiadaniach osób starszych. Poprzez narrację następuje identyfikacja z innymi oraz określenie tożsamości wiekowej. Narracje pozwalają scharakteryzować starzenie się i starość w kategoriach rozwoju, osobistych aspiracji, potrzeb, oczekiwań, doświadczeń.

⁴ Chociaż obecnie teorię aktywności przyporządkowuje się do paradygmatu interakcjonistycznego, to oryginalnie w swych założeniach teoria ta wyrastała z perspektywy funkcjonalistycznej. Właśnie taki sposób prezentacji podaje m.in. J. Powell (2006, s. 46–50), który umieszcza zarówno teorię aktywności, jak i teorię wycofania w funkcjonalizmie strukturalnym. Paradygmat ten wskazuje na społeczeństwo jako stabilny i uporządkowany system, w którym jednostki posiadają podobny zestaw wartości, przekonań oraz oczekiwań co do zachowania innych osób (Renzetti, Curran, 2005, s. 10–15). Teorie starzenia się w tym nurcie odnoszą się do wpływu norm społecznych na strukturę dostępnych ról w różnych grupach wieku (Halicki, 2006, s. 258). Aktywność podejmowana przez osoby starsze miała mieć charakter funkcjonalny i normatywny. Perspektywa ta jest zwierciadłem zarówno norm i wartości swoich twórców, jak i zwierciadłem czasu, w którym obejrzeć można poglądy na sposoby analizy zjawisk społecznych (Kalish, 1979, s. 398–402). Dopiero w latach 70. XX wieku za sprawą Lemona, Bengstona i Petersona (1972, s. 511–523) teoria aktywności została przeformułowana w kierunku paradygmatu interakcjonistycznego.